

Neja Blaj Hribar*

Popisi prebivalstva 1857–1931: predstavitev vira, podatki in analiza**

IZVLEČEK

Avtorica se v članku osredotoča na historične popise prebivalstva habsburške monarhije in Kraljevine SHS/Jugoslavije. V njem najprej predstavi zakonodajo in način popisovanja, nato pa analizira posamezne popise in popisne rubrike. Zadnji del je namenjen kritičnemu pretresu zbiranja in analiz podatkov popisov ter predstavitvi možnosti, ki jih ponujajo nove digitalne metode obdelave podatkov, in pomena metodologije.

Ključne besede: popisi prebivalstva, analiza vira, podatkovne baze, Avstro-Ogrska, Kraljevina SHS/Jugoslavija

ABSTRACT

POPULATION CENSUSES 1857–1931: PRESENTATION OF THE SOURCE, DATA, AND ANALYSIS

In the following article, the author focuses on the historical population censuses in the Habsburg Monarchy and the Kingdom of SHS/Yugoslavia. She begins by introducing the legislation and the census method and then analyses the individual censuses and census headings. The final part of the article is devoted to a critical review of the collection and analysis of census data. It explores what the new digital data processing methods allow for and focuses on the importance of methodology.

Keywords: population censuses, source analysis, databases, Austria-Hungary, Kingdom of the SHS/Yugoslavia

* **Doktorska študentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva ulica 2, SI-1000 Ljubljana; asistentka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; neja.blaj-hribar@inz.si**

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa IO-0013 Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Uvod

Znano je, da so popisi prebivalstva »neizmerno velik zaklad«¹ za zgodovinarje, demografe in genealoge. Pomen popisov ni bil le v tem, da se prešteje prebivalstvo, ampak predvsem v prikazu socialne in gospodarske strukture prebivalstva.² Za historično demografijo ima prednost pred drugimi viri njihova serialnost, ki omogoča primerjave in pregled skozi daljše časovno obdobje. Njihova slabost je v tem, da so se načeloma izvajali vsakih deset let, kar onemogoča opazovanje kratkotrajnejših sprememb, hkrati pa iz njih ne izvemo veliko o osebnih pogledih popisane prebivalstva in drugih osebnih okoliščinah.

Kljub temu, da so bili popisi prebivalstva vir že za kar nekaj raziskav,³ to ne pomeni, da so njihovi podatki izčrpani. Z digitalizacijo popisnega materiala v Sloveniji in tujini so postali še dostopnejši, hkrati pa odpirajo nove možnosti raziskav.

Podatki popisov prebivalstva so uporabni le, če dobro poznamo ozadje in okoliščine njihovega nastanka. Članek je namenjen predstavitvi zakonodaje, načina popisovanja in zbranih podatkov. Za analizo popisnih kategorij sem uporabila ljubljanske popise prebivalstva od leta 1857 do 1931,⁴ saj so zelo dobro ohranjeni in tudi digitalizirani.⁵ Digitalizacija popisov in izdelava podatkovnih baz je tema zadnjega dela članka. Čeprav so bili državni popisi načeloma enaki za vse prebivalstvo, lahko pri ohranjenem gradivu drugih krajev pride do odstopanj. Razširjen popis stanovanjskih razmer je bil denimo narejen le za večja mesta ali pa je za kraj ohranjena le popisna knjiga občine, ki je skrajšana oblika državnega popisa in vsebuje manj podatkov. Popise prebivalstva so občine včasih izvedle za lastno uporabo, takšna primera sta ljubljanska občinska popisa prebivalstva iz leta 1921 in 1928, še več jih je bilo na primer v Trstu.⁶

Popisi prebivalstva v habsburški monarhiji

Prvi »popis duš« v avstrijskem delu Avstro-Ogrske je bil izveden leta 1754 (in nato vsake tri leta), a je bila izvedba pomanjkljiva in podatki nezanesljivi.⁷ Pravi trdni temelj realnega števila prebivalcev so dale šele vojaške konskripcije iz leta 1770.⁸ Prvi moderni popis prebivalstva je bil izveden leta 1857. Zbrani podatki so bili namenjeni za uporabo celotni državni upravi, ne le vojski (kot konskripcije). Za državo je bilo

1 Andrej Studen, »Popis prebivalstva – neizmerno velik zaklad Zgodovinskega arhiva Ljubljana,« *Arhivi* 22 (1999): 187.

2 Lojze Pipp, »O zgodovini statistike, ljudskih štetij in popisov prebivalstva,« *Kronika slovenskih mest* 1, št. 3 (1934): 195.

3 Gl. uporabljeno literaturo.

4 SI ZAL LJU/0504 Mesto Ljubljana, statistični popisi, 1830–1942.

5 Za analizo so bili uporabljeni digitalizirani popisi iz interne baze INZ.

6 Roberto (Robi) Sturman, »Matična služba in občinski popisi prebivalstva v Trstu (1859–1875),« *Kronika* 67, št. 3 (2019): 497–512.

7 Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* (Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1936), 16.

8 Ibidem, 38. Gl. tudi Janez Cvirni, »Vojaška konskripcija leta 1770/71,« v: *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Jezik, narodnost, meja*, ur. Barbara Šterbenc Svetina et al. (Ljubljana: Založba ZRC, 2012), 9–24.

popisovanje »ena najvažjših podstav za dobro uravnano državno, deželno in občinsko gospodarstvo«. ⁹ Poleg tega, da se je podrobno popisalo vse prebivalstvo (ne le moško), je največji doprinos h kakovosti popisa v primerjavi s konskripcijami določitvev t. i. kritičnega datuma popisa. ¹⁰ Popisovalci so morali izpolniti podatke za stanje na določen datum, čeprav je popisovanje potekalo v daljšem časovnem obdobju.

Popisovanje in statistična obdelava

Popisovanje v habsburški monarhiji se je izvajalo na podlagi zakonov iz leta 1857 in 1869. Razlog sprejemanja drugega zakona je bil upravne narave, saj je prvi veljal za celotno ozemlje monarhije, medtem ko je bilo treba po dualistični pogodbi zakon prilagoditi le avstrijski polovici. Pomembneje pa je, da so z njim dopolnili pomanjkljivosti prvega. Vsi naslednji popisi so se izvajali po zakonu iz leta 1869, a z nekaj spremembami (med drugim so bila dodana popisna vprašanja, spremenjen je bil način obdelave podatkov). ¹¹

Pri pripravi na prvi popis so imeli pred očmi predvsem dve vprašnji – kakšen je namen popisa in kako se bo izvedel. S popisom so želeli dobiti čim boljši vpogled v strukturo prebivalstva, ki bi koristil celi državni upravi. ¹² Da bi bili popisi čim bolj zanesljivi in dejansko izvedljivi, je bilo potrebnih kar nekaj predpriprav. Cesarski ukaz o popisu prebivalstva iz marca 1857 je vseboval vsa navodila za izvedbo popisa. Med najpomembnejšimi je bilo dosledno oštevilčenje hiš in označenje naselij. ¹³ Zakon je opisoval način popisovanja, finančno in administrativno izvedbo, dodani so bili tudi vzorci popisnih pol, priloge, navodila in drugi obrazci. ¹⁴

Geografsko lociranje je bilo pomembno zaradi same izvedbe popisov. Najmanjša popisna enota je bilo v mestih stanovanje ter hiša na podeželju. Popis leta 1857 so izvedle občine ali pa okrajna glavarstva, odvisno od zmožnosti (o tej so odločali v kresijskih gospostvih oziroma deželnih vladah). Pri tem naj bi pri popisovanju po potrebi

9 Popisna pola (naznanilnica) iz leta 1869.

10 Andrej Studen, »Moderni avstrijski popisi prebivalstva 1857–1910,« v: *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Jezik, narodnost, meja*, ur. Barbara Šterbenc Svetina et al. (Ljubljana: Založba ZRC, 2012), 27.

11 Peter Teibenbacher, Diether Kramer in Wolfgang Göderle, »An Inventory of Austrian Census Materials, 1857–1910. Final Report,« *Mosaic Working Paper wp2012-007*, Dezember 2012, pridobljeno 28. 1. 2019, <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/sites/default/files/downloads/publications/mosaicWP/MOSAIC-WP-2012-007.pdf>, 3.

12 Sonja Anžič-Kemper, »Priprave, potek in izvedba štetja prebivalstva leta 1857. Primer Ljubljane,« v: *Prvi moderni popis stanovništva u Istri = Il primo censimento demografico moderno in Istria = Prvi moderni popis prebivalstva v Istri*, ur. Aleksej Kalc (Koper = Capodistria: Histria Editiones; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2012), 49.

13 Z oštevilčenjem hiš se je začelo že pri predpripravi na prve vojaške konskripcije leta 1771. Je bil pa to dolg proces, ki ga je bilo treba posodabljati. Podrobneje o oštevilčenju hiš gl. Andrej Studen, »Oštevilčenje hiš ob vojaški konskripciji 1770/71 kot tehnologija dodeljevanja naslovov in sredstvo socialnega discipliniranja,« v: *Marija Terezija: med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom*, ur. Miha Preinfalk in Boris Golec (Ljubljana: ZRC SAZU, 2018): 435–49.

14 »Cesarski ukaz od 23. marca 1857, veljaven za vse kronovine, razen vojaške krajine, s katerim se razglašaukaz, kako gre popisovanje ljudstva opravljati,« *Deželni vladni list za kranjsko vojvodino. Pervi razdélk. XVI. del, IX. tečaj*, št. 103, Ljubljana, 27. maj 1857.

sodelovala tudi duhovščina.¹⁵ Od leta 1869 dalje so bila za izvedbo popisa in izdelavo statistike zadolžena okrajna glavarstva, deželna glavna mesta in mesta z lastnim statutom. Pri izvedbi so morale sodelovati vse občine, ki so same izbrale komisarje, ki so opravili popisovanje.¹⁶

Leta 1857 je bila osnovna popisna pola naznanilnica (*Anzeigezettel*), ki so jo izpolnile »glave družine«. Na podlagi teh podatkov so komisarji izpolnili zapisnico (*Aufnahmsbögen*), ki je bila tabelaren pregled z označenimi odgovori, iz katerega so se delale prve statistike. Tujce (torej vse nepristojno prebivalstvo v občini) so prepisali v ločene tabele (*Fremden Tabelle*). Naznanilnice se je smelo izpustiti, če so popis opravljali komisarji. To je bilo predvideno predvsem v manjših občinah in tam, kjer bi bila drugačna izvedba zaradi prenizke pismenosti nemogoča. To ni izključevalo možnosti, da je bil tako izveden tudi celoten popis. Sonja Anžič Kemper namreč piše, da so se na notranjem ministrstvu na koncu odločili, da bodo popis izvajali le pooblaščenimi komisarji (iz vrst prebivalstva, občinskih in deželnoknežjih uradov) na podlagi ustnih izjav.¹⁷

Od popisa 1869 dalje je delitev med obrazcema ostala, le da je bila zapisnica skoraj identična naznanilnici (prav tako so se vanjo vpisovali podatki in ne le označevali odgovori). Osnovna razlika je bila v popisni enoti – v zapisnici so se popisale enostanovanjske hiše, naznanilnice pa so bile namenjene popisu posameznih stanovanj.¹⁸ Naznanilnice so se uporabljale predvsem v urbanih središčih, zapisnice na podeželju. V ljubljanskem popisu iz leta 1880 tako najdemo večinoma naznanilnice, medtem ko so za Črno vas, Hauptmanco in Kurjo vas izpolnjene zapisnice. Razlika je bila tudi v tem, da so naznanilnice morali izpolniti imetniki/najemniki stanovanj, zapisnice pa so izpolnili komisarji.¹⁹ Po zakonu iz leta 1869 se tujcev ni več ločevalo v posebne tabele. To je omogočilo boljši pregled nad dejanskim stanjem prisotnega, ne le pristojnega prebivalstva.

Osnovno izhodišče izračunov je bila popisna enota. Rezultati popisa so se preštevali po geografskih ravneh – prva raven je bil kraj, nato so podatke vseh krajev v občini združili in dobili občinsko statistiko. Iz občinskih podatkov so naredili okrajne statistike, nato po istem postopku deželne in na koncu državno.²⁰ Popisne pole so sprva ostale na nižjih upravnih ravneh (večinoma na občinah ali okrajnih glavarstvih). Pri popisu leta 1880 so podatke nižjih ravni obdelali v okrajnih komisijah in posredovali le podatke, popisne pole so ostale pri okrajnih glavarstvih. Od popisa iz leta 1890 naprej pa so pole skupaj s prvimi izračuni poslali na centralno statistično komisijo na Dunaju, saj so podatke začeli obdelovati s tabelirnim strojem, nato pa so pole vrnili okrajnim glavarstvom.²¹ Tabelirni stroj je omogočil novo raven obdelave podatkov, zagotovil večjo natančnost obdelave in boljše analize.²²

15 Ibid., 166.

16 Studen, »Moderni avstrijski popisi,« 28.

17 Anžič-Kemper, »Priprave, potek in izvedba,« 52.

18 Wolfgang Göderle, »Administration, Science, and the State: The 1869 Population Census in Austria-Hungary,« *Austrian History Yearbook* 47 (2016): 72.

19 Ibid., 72.

20 Ibid., 83, 84.

21 Teibenbacher et al., »An Inventory of Austrian Census Materials,« 4.

22 Studen, »Moderni avstrijski popisi,« 33, 34.

Zakon iz leta 1857 je predvideval, da se bodo popisi izvajali na šest let, kar se ni uresničilo. Naslednji popis je bil izveden šele leta 1869. V novem zakonu se je odredilo popisovanje na deset let. Kljub temu je bil naslednji popis izveden šele čez enajst let (leta 1880). Nato so se do propada monarhije dosledno izvajali vsakih deset let.

Na podlagi popisov so bile narejene obsežne statistike, ki jih je objavljala centralna statistična komisija na Dunaju, od popisa iz leta 1869 dalje pa so nastajali tudi krajevni repertoriji.

Razvoj statistične znanosti²³ 19. stoletja je zaznamoval val pozitivizma. Verjeli so, da lahko izmerijo družbeno realnost, tako kot se merijo naravni pojavi. A realnost je kompleksnejša, kot jo lahko zajamejo statistične analize. Popisna polja so puščala malo prostora, da bi ljudje predstavili, kaj sami pojmujejo kot družbeno realnost. Dobljeni podatki so bolj odražali realnost skozi oči administracije kot samega prebivalstva.²⁴ Za kakršnokoli statistično analizo je treba podatke poenotiti, pri čemer vedno pride do uhajanja informacij. Odločitev, kakšna bo kategorizacija in kako bodo podatki standardizirani, je bila na statistikah in uradnikih, ki pa so jih hkrati morali prilagoditi tako, da so bili razumljivi čim širši populaciji. S poenotenjem se izgubi kompleksnost družbe, po drugi strani pa ravno ta »uniformiranost«²⁵ podatkov daje vrednost informacijam za administracijo in znanost.²⁵

Popisne rubrike

Čeprav so popisne pole z leti vsebovale vse več rubrik, je osnovna postavitev ostala. Na prvi strani se je prostorsko določila popisna enota (dežela, občina, okraj, ulica in hišna številka), v popisih nekaterih mest še podatki o bivalnih razmerah (v Ljubljani od popisa iz leta 1890 dalje). Na notranji strani pole (druga in tretja stran) je bila tabela, v katero so se vpisale osebe po pravilnem vrstnem redu – glava družine, družina, služinčad, najemniki (in njihova družina) ter na koncu posteljaši. Na zadnji strani so bila vprašanja, povezana z domačimi živalmi. Popisano je bilo vse prisotno civilno prebivalstvo (vojaštvo je bilo pod pristojnostjo vojaških oblasti) – tudi dijaki in učenci v vzgojnih domovih, pacienti v bolnišnicah, menihi in nune v samostanih ... V popisu iz leta 1857 so bili izjema le tuji popotniki.²⁶

Pri vprašanjih za prebivalstvo se je od začetnih devet števil v letu 1910 povzpelo na 23 rubrik. V vseh popisih se pojavijo: ime in priimek, datum (leto) rojstva, družinski stan, vera, domovinska pravica, poklic, prisotnost in opomba. Nekatera vprašanja so imela že vnaprej določene možne odgovore (vera, stan, občevalni jezik, razmerje do izhodiščne osebe), izbira odgovorov se je s popisi širila.

23 Za razvoj statistike gl. Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem*, 7–10.

24 Göderle, »Administration, Science, and the State,« 69, 70.

25 *Ibid.*, 78–80.

26 »Cesarski ukaz,« 167.

Tabela 1: Popisne rubrike državnih popisov prebivalstva 1857–1931²⁷

Popisni podatki/leto	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Ime in priimek	x	x	x	x	x	x	x	x
Imetnik stanovanja oz. razmerje do njega				x	x	x	x	x
Spol		x	x	x	x	x	x	x
Družinski stan	x	x	x	x	x	x	x	x
Leto/datum rojstva	x	x	x	x	x	x	x	x
Kraj rojstva		x	x	x	x	x	x	x
Domovinska pravica	x	x	x	x	x	x	x	x
Veroizpoved	x	x	x	x	x	x	x	x
Občevalni jezik			x	x	x	x		
Materni jezik							x	x
Narodnost								x
Državljanstvo							x	x
Prisotnost	x	x	x	x	x	x	x	x
Pismenost			x	x	x	x	x	x
Znanje tujih jezikov							x	
Glavni poklic	x	x	x	x	x	x	x	x
Status glavnega poklica		x	x	x	x	x	x	x
Postranski poklic			x	x	x	x	x	x
Status postranskega poklica				x	x	x		
Zemljiški ali/in hišni posestnik				x		x		
Obrt izvršuje – potuje, v hiši naročnikov, stalni obrat					x			
Naslov delodajalca in vrsta obrti / Ime obrata/delodajalca					x			
Poklic leta 1907						x		
Status poklica 1907						x		
Ali se postranski zaslužek izvaja hkrati z glavnim poklicem ali se izmenjuje						x		

27 Popisne rubrike so prepisane iz popisnih pol, upoštevajo se imensko oziroma vsebinsko enake rubrike.

Popisni podatki/leto	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Telesne in duševne napake			x	x		x	x	
Druge telesne napake / invalidnost							x	
Bivališče neprisotne osebe			x	x	x	x		
Bivališče začasno prisotne osebe							x	x
Od kod so se preselili							x	x
Opomba	x	x	x	x	x	x	x	x

Vir: Po popisnih polah sestavila avtorica.

Osnova popisa sta seveda **ime in priimek** popisane osebe, ki ju ni treba natančneje opisovati. Kot že omenjeno, so bile osebe popisane po določenem vrstnem redu. V kakšnem **razmerju do imetnika/najemnika** bivalne enote so bile ostale osebe, se je navajalo šele od popisa iz leta 1890 dalje. Kljub temu da je to pomemben podatek za raziskovanje strukture gospodinjstev, se ta razmerja večinoma lahko razberejo iz drugih podatkov v posameznem gospodinjstvu (iz priimka, družinskega stanu, poklica, starosti), otežujejo pa statistično obdelavo. Da so takšne analize vseeno mogoče, kaže študija Williama H. Hubbarda, ki mu je s pomočjo popisa iz leta 1857 uspelo analizirati strukturo gospodinjstev v Gradcu.²⁸

Spol oseb ni bil vključen v prvi moderni popis, od leta 1869 dalje pa je v vseh popisih. Drugače je z **datumom oziroma letom rojstva**. V popisu iz leta 1857 je bila rubrika poimenovana datum rojstva, a je bilo v navodilih zapisano, da to velja le za moške med štirinajstim in dopolnjenim dvajsetim letom, za vse ostale je zadostovalo zgolj leto rojstva. Razlog je bil seveda v vojaški obveznosti. Enako je bilo pri popisu iz leta 1869, le da se je rubrika imenovala leto rojstva. Od popisa iz leta 1880 dalje je bil natančen datum rojstva zahtevan za vse prebivalstvo.

Rubrika **družinski stan** je bila zajeta v vseh popisih in je imela v navodilih tudi že določene možne odgovore. Leta 1857 ni bilo možnosti izbire *ločen oziroma razdružen*, zato so leta 1869 dodali možen odgovor *razvezan*, kar je še vedno izključevalo nekatere druge oblike zvez. Pri statistični komisiji so iskali predvsem splošne izraze, ki bi pomensko zajeli vse skupine prebivalstva in bili hkrati oprti na pravno terminologijo, a se je pri stanu to izkazalo za nemogoče. Odgovor *razdružen* je bil ustvarjen za vse oblike ločenih parov (razen sodno ločenih), da bi bilo čim manj zmede in bi vsi izbrali isto možnost.²⁹ V kasnejših popisih se je zato dodala še možnost izbire *sodno ločen oziroma zakonito razdružen* (a le za nekatoličane).

28 William H. Hubbard, »Städtische Haushaltsstruktur um die Mitte des 19. Jahrhundert,« v: *Moderne Stadtgeschichte*, ur. Wilhelm Heinz Schröder (Stuttgart: Klett-Cotta, 1979): 198–216.

29 Göderle, »Administration, Science, and the State,« 76.

Popisna rubrika **veroizpoved** je prav tako imela vnaprej določene možne odgovore. Leta 1857 so bile na izbiro katoliška veroizpoved (armenska, latinska ali grška cerkev), med nekatoliškimi krščanskimi verami so bile navedene grška ali armenska pravoslavna, evangelijska-luteranska, kalvinska in unitarna vera. Med ostalimi sta bili omenjeni še judovska in muslimanska veroizpoved. V naslednjem popisu so dodali še evangelijsko-helveško (reformirano), anglikansko in menonitsko veroizpoved, leta 1880 pa še starokatoliško ter možnost, da je oseba brez vere.

Eden ključnih podatkov za identifikacijo oseb je **kraj rojstva**, ki pa v prvem popisu ni bil zajet, kar otežuje povezavo oseb z naslednjimi popisi. V naslednjih popisih je bilo treba v to rubriko vpisati deželo, okraj in kraj rojstva.

Stalna rubrika je bila **domovinska pravica**, ki je označevala občinsko pripadnost oziroma pristojnost. Imeli so jo le državljani, »iz nje pa so izhajale naknadne politične pravice, denimo občinska volilna pravica za določeno prebivalstvo (volivce po izobrazbi) in pridobitev socialne podpore.«³⁰ Domovinska pravica se je prenašala iz roda v rod, ženske pa so po poroki dobile moževo. Sprememba domovinske pravice je bila težka, šele leta 1896 se je spremenil zakon, ki je prebivalstvu omogočal, da so lahko zaprosili za domovinsko pravico v občini, kjer so neprestano bivali vsaj deset let (zakon je za začetno leto določil leto 1890, tako da so lahko prebivalci po novem zakonu za spremembo domovinstva zaprosili od leta 1900 dalje).³¹ Domovinska pravica je bila pomembna tudi v smislu kategoriziranja prebivalstva – tujci (*Fremde*) so bili vsi, ki v občini bivanja niso imeli domovinske pravice, medtem ko so bile osebe z drugim državljanstvom inozemci (*Ausländer*). Pri rubriki domovinska pravica so se navedli dežela, okraj in kraj. Velika pomanjkljivost popisa iz leta 1857 je bila, da je bil relevanten predvsem za pristojno prebivalstvo, prisotnost je bila slabo definirana in rubrike nedodelane.³² Za tujce je veljalo, da se v rubriko zabeleži le, da je tujec, šele v opombi pa se je specifikirala domovinska pravica (za nedržavljanke pa država). Popisali so sicer vse, statistika pa je nato ločeno obravnavala pristojno in tuje prebivalstvo. Nov zakon o popisovanju prebivalstva je zato predvidel, da se enako popisuje vse prisotno prebivalstvo.

Kategorija natančnosti popisov se je prestavila na **prisotnost**. Določeno je bilo, da se popisuje vse prisotno prebivalstvo (stalno ali začasno), ločeno pa tudi odsotno – pri teh naj bi popisali le spol in kraj bivanja.³³ V realnosti je iz popisnih pol opazno, da so pri odsotnih članih gospodinjstva velikokrat vpisali vse podatke, ki so jih vedeli.

Pri **poklicu** so morali leta 1857 vpisati uradno službo, drug zaslužek in obrt, v kateri so delali. Zapisati je bilo treba poklic, a vendar »s tako besedo, da se bo lahko vidilo, v katero tu spodej naštetih 17 verst kdo gre.«³⁴ Od popisa iz leta 1869 dalje je bilo

30 Irena Selišnik, »Status državljanstva ob nastanku nove Države SHS. Strategije izbire,« *Zgodovinski časopis* 75, št. 3-4 (2021): 478.

31 Sonja Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2002), 36. Zakon je omogočal, da se je za spremembo laže zaprosilo, kar pa ne pomeni, da so jo tudi odobrili. Za sprejem v domačinstvo so bile pristojne občine. Podrobneje gl. Selišnik, »Status državljanca.«

32 Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem*, 55.

33 Studen, »Moderni avstrijski popisi,« 27.

34 »Cesarski ukaz,« 176.

treba z besedo natančneje opredeliti poklic.³⁵ Število kategorij je naraščalo in se spreminjalo z vsakim popisom. Z letom 1890 so uvedli osnovno razdelitev v štiri razrede (A – kmetijstvo, gozdarstvo in lov, B – obrt in industrija, C – trgovina in promet ter D – vojska, javne službe, svobodni poklici, rentniki, zavodniki in drugi). Jasna Fischer opozarja, da je pri vzporejanju statističnih rezultatov za poklicno strukturo smiselna primerjava predvsem zadnjih treh popisov, medtem ko bi bilo treba za prejšnje popise veliko večje poenotenje poklicnih shem, kar bi vodilo v nepravilnosti.³⁶ Drugače je seveda, če namesto narejenih statistik vzamemo gole podatke iz popisnih pol. Andrej Studen je na primer prilagodil shemo zadnjega avstrijskega popisa in izdelal poklicno strukturo prebivalcev izbranih ljubljanskih ulic med letoma 1869 in 1910.³⁷

Za analizo poklicnih struktur se vedno pogosteje uporablja tudi mednarodna kategorizacija zgodovinskih poklicev – HISCLASS (<http://www.hisma.org/HISMA/HISCLASS.html>),³⁸ ki omogoča daljše časovne in tudi prostorske primerjave. Podatke nekaterih ljubljanskih popisov sta s to kategorizacijo uporabili že Ana Cergol Paradiž in Irena Selišnik.³⁹

Socialno strukturo so poleg poklica beležili tudi z drugimi podatki. **Drug zaslužek** (oziroma **postranski poklic**) je od leta 1880 postal ločena rubrika. Pri **statusu poklica** je bilo treba vpisati, ali je oseba delavec ali služabnik oziroma ali je oseba samostojna ali pomožni delavec. Posebno rubriko je dobil tudi **status postranskega poklica**, ali je **oseba hišni ali zemljiški posestnik** (tega podatka leta 1900 ni bilo, a se je spet pojavil leta 1910). Leta 1900 je bila dodana še rubrika **kje oseba dela** (ali od doma, in če ne, naslov delodajalca), leta 1910 pa niso več spraševali po naslovu delodajalca, ampak **imenu obrata/delodajalca** (večina je pisala tudi naslov).

Zanimiv dodatek zadnjega popisa je bilo tudi vprašanje o **poklicu, ki ga je oseba opravljala leta 1907**, in **statusu tega poklica** ter ali se **postranski zaslužek izvaja hkrati z glavnim ali se izmenjuje**. Podatek o poklicu iz leta 1907 je služil boljšemu pregledu nad socialno mobilnostjo.⁴⁰

Občevalni jezik so prvič popisovali leta 1880 in je še pred uveljavitvijo dvigal politični prah. Vprašanje, kako ugotavljati razširjenost uporabe različnih jezikov in kako to (ne)enačiti z narodnostjo, je sprva zaposlovalo državno statistično komisijo, ki je na koncu predlagala vprašanje o družinskem jeziku. Vprašanje je nato sprožalo debate v državnem zboru, na koncu pa je vlada odločila, da se bo spraševalo po občevalnem jeziku, in sicer le prebivalstvo, pristojno v deželah Cislajtanije.⁴¹ Z vprašanjem

35 Studen, »Moderni avstrijski popisi,« 27.

36 Jasna Fischer, »O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 23, št. 1-2 (1983): 32, 33.

37 Andrej Studen, *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1993), 72, 73.

38 Marco H. D. van Leeuwen in Ineke Maas, *Hiclass; a Historical International Social Class Scheme* (Leuven: Leuven University Press, 2011).

39 Ana Cergol Paradiž in Irena Selišnik, »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 2 (2018): 51–84.

40 Studen, »Moderni avstrijski popisi,« 32.

41 Vlado Valenčič, »Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880,« *Zgodovinski časopis* 34, št. 3-4 (1974): 287–91.

o občevalnem jeziku so se želeli izogniti enačenju z narodnostjo, a se je ta popisna rubrika kljub temu politizirala. Časopisi in različne ravni oblasti so s podatki želeli dokazovati narodnost nekega ozemlja in s tem večati ali manjšati jezikovne pravice tistega območja ali pa so pod vprašaj postavljali rezultate zaradi možnih pritiskov (popisnih komisarjev, vloge »glave družine« ali lastnika pri popisovanju ostalih članov ipd.) na prebivalstvo.⁴²

Iz popisnih pol je razvidno, da ljudje velikokrat niti niso razumeli vprašanja. Številni so navedli več jezikov, verjetno tiste, ki so jih redno uporabljali, nekateri celo vse, ki so jih znali. Takšne vpise so naknadno popravili, da je ostal le en odgovor. Velikokrat ni jasno, kdo in po kakšnem ključu je delal te popravke. Glede na pisavo, uporabljeno pisalo ali opombo se včasih da razbrati, ali so to že na kraju samem popravili komisarji oziroma lastniki stanovanj ali šele naknadno uradniki pri statistični obdelavi (ljubljanški popisi imajo značilne statistične oznake in popravke narejene z barvico, zlasti pri popisih iz let 1890, 1900 in 1910).

Izbira jezikov je bila omejena, prebivalstvo je lahko izbralo »nemški, češko-moravsko-slovaški, poljski, rusinski, slovenski, srbsko-hrvaški, italijansko-ladniski, rumanški, madjarski (tá samo v Bukovini)« jezik.⁴³ Izbira jezikov je izhajala iz klasifikacije standardiziranih jezikov iz leta 1849, v katerih so bili objavljeni tudi uradni listi.⁴⁴ Standardizacija in klasifikacija sta močno vplivali na oblikovanje nacionalnih identitet in postopoma pomagali k umikanju vernakularjev.⁴⁵ V ljubljanskih popisih je kljub navodilom opaziti, da je več prebivalcev kot občevalni jezik navedlo kranjščino, kar je bilo nato spremenjeno v slovenščino.

Popis iz leta 1880 je vseboval še nekaj novosti. Spraševati so začeli o **pismenosti** prebivalstva (označevali so, ali oseba zna brati in pisati, le brati, ali je nepismena), o **telesnih hibah** (slep, gluhomem, blazen ali bebec) ter o **bivališču neprisotnih oseb**. Informacij o duševnih in fizičnih motnjah leta 1900 niso popisovali, leta 1910 pa jih ponovno so.

Zadnja rubrika je bila namenjena **opombam** in nekaterim dodatnim podatkom. Leta 1857 so na primer v navodilih zapisali, da se v opombo vpiše, kje so neprisotni, ali je oseba vojak na dopustu, invalid ali rezervist, leta 1869 pa tudi, ali je popisani slep ali gluhi itd. Nekateri od teh podatkov so v naslednjih popisih dobili ločene rubrike.

Zadnja stran popisne pole je bila namenjena **popisu živali** (izjema je bil popis iz leta 1857, ko so vprašanja na isti strani kot popis oseb). Navesti so morali, koliko imajo konj, goveda, oslov, prašičev, panjev, ovc in koz. Pri konjih in govedu so morali dodatno navesti še spol in starost živali ter podatek o tem, ali so skopljene (konji).

Ljubljanski popis iz leta 1890 je prvi, ki vsebuje tudi **popis stanovanjskih razmer**. Popis stanovanj so prvič izvedli že leta 1869, a le za določene okraje Dunaja in Prage

42 Studen, »Moderni avstrijski popisi,« 29. Valenčič, »Etnična struktura,« 292–97.

43 »Ukaz ministerstva notranjih reči od 6. avgusta 1880, o popisovanju ljudstva v letu 1881,« *Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane*. Kos XXXVI. Izdan in razposlan dne 12. avgusta 1880, 372.

44 Rok Stergar in Tamara Scheer, »Ethnic Boxes: the Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification,« *Nationalities Papers* 46, št. 4 (2018): 579, 580, <https://doi.org/10.1080/00905992.2018.1448374>.

45 Ibid, 576, 579.

ter Trsta in Brna. Leta 1880 so popis razširili na ves Dunaj in vso Prago, dodatno so popisali še Liberec, Lvov ter Krakov. Od leta 1890 dalje so popis stanovanj izvajali že v devetnajstih mestih, med drugim tudi v Ljubljani (skupaj s Spodnjo in Zgornjo Šiško). Identičen popis stanovanj so v Ljubljani napravili tudi leta 1900, leta 1910 pa so izvedli popis hiš in tudi razširjen popis stanovanjskih razmer.⁴⁶

Popis stanovanj je bil, kot že omenjeno, na prvi strani popisne pole, pod geografskim lociranjem stanovanjske enote. Vedno so bila postavljena vprašanja, v katerem nadstropju je stanovanje, koliko sob ima in ali se uporablja tudi v poslovne namene. Popis iz leta 1910 je bil najbolj obsežen in je spraševal še po kopalnici in stranišču, koliko oken ima stanovanje, ali ima vrt, ali je stanovanje najeto skupaj s pohištvo, koliko znaša najemnina ter koliko od vseh prisotnih oseb spi v teh prostorih.

Popis stanovanj omogoča vpogled v stanovanjske razmere prebivalstva, ki jih lahko povežemo tudi s socialno strukturo prebivalstva, odkrivamo opremljenost stanovanj, higienske razmere (kopalnica, stranišče) ipd. Žal ne izvemo ničesar o velikosti stanovanj, le o številu sob in drugih prostorov.

Popisi prebivalstva v Kraljevini SHS/Jugoslaviji

Prvi popis prebivalstva v Kraljevini SHS bi morali izvesti 1. januarja 1921 za stanje z 31. decembra 1920, a so ga zaradi prepozno dospelih popisnih pol preložili na 1. februar 1921 (za 31. januar 1921).⁴⁷

To je edini ljubljanski popis, ki ni ohranjen v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Najverjetnejši razlog je, da dokumentacije, poslane direkciji državne statistike v Beogradu,⁴⁸ po opravljeni statistični obdelavi niso vrnilo občini, kot je bilo v navadi pri avstrijskih popisih. O neustaljenosti navade, da bi se gradivo vračalo na nižje administrativne enote, je mogoče sklepati tudi iz zakona o popisih iz leta 1931, ko je bilo izrecno naročeno, da morajo občine po končanem pregledu in reviziji vseh obrazcev narediti prepise vseh družinskih listov za sestavo lastnih popisnih knjig.⁴⁹ To objasni tudi dejstvo, zakaj so od popisa iz leta 1931 ohranjeni družinski listi, ne pa tudi posamezne popisnice.

Popis prebivalstva je potekal podobno kot v Avstro-Ogrski, le upravni postopek od občinske do državne statistike je bil prilagojen novi administrativni ureditvi.⁵⁰ Jugoslovanski popisi niso več poznali razlike med naznanilnicami in zapisnicami, so bili pa popisi oseb oblikovani drugače, saj so bili zavedeni na dveh obrazcih – družinskem listu in popisnici. Družinski list je spominjal na avstrijsko popisno polo, v

46 Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani* (Ljubljana: Studia humanitatis, ŠKUC, 1995), 21, 22.

47 »Naredba poverjeništvu za socialno skrbništvo, s katero se popis prebivalstva in domačih živali prelaga na dan 31. januarja 1921,« *Uradni list deželne vlade za Slovenijo* 2, št. 148, 23. 12. 1920, 710, št. odredbe 484.

48 »Uredba o popisu prebivalstva in domače živine dne 31. decembra 1920,« *Uradni list deželne vlade za Slovenijo* 2, št. 122, 23. 10. 1920, št. odredbe 385. Ni še jasno, ali je popis ohranjen v Beogradu.

49 »Pravilnik za izvršenje popisa prebivalstva, kmetijskih gospodarstev in domače živine v kraljevini Jugoslaviji dne 31. marca 1931. leta,« *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine* 2, 21. kos, 26. 3. 1931, 404, § 59.

50 »Uredba o popisu prebivalstva« in »Pravilnik za izvršenje popisa prebivalstva«.

njej so bili popisani vsi člani gospodinjstva in večina podatkov. Družinske liste naj bi izpolnil popisovalec, iz podatkov, ki jih je »poglar družine ali njegov zastopnik« vpisal v popisnice. Popisnica je bila obrazec za posamezno osebo, ki je vsebovala večjo količino podatkov.

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana hranijo vzorce popisnih pol in nekaj še neurejenega materiala, povezanega s popisom iz leta 1921 (dopise, povezane s popisovanjem, drobce izborov popisovalcev, delne sezname ulic in stanovanj, preliminarna štetja rezultatov idr.).⁵¹ Iz vzorčnih pol lahko razberemo, po čem so spraševali. V družinskih polah so najprej ločili med **prisotnimi** (trajno ali začasno) in začasno neprisotnimi osebami. Vse rubrike na poli (razen **imena in priimka**) so imele že našete možne odgovore, tako da so popisovalci le označili izbrani podatek. Pri **državljanstvu** je bilo na izbiro državljanstvo Kraljevine SHS, tuje državljanstvo ter možnost »še ne odločeno«, ki so jo izbrali tisti, ki so še imeli možnost optiranja. Pri **veroizpovedi** so bile na izbiro pravoslavna, rimskokatoliška, grškokatoliška, evangeličanska, muslimanska, izraelska, druga ali možnost brez konfesije. Pri **maternem jeziku** so bili na izbiro srbski ali hrvaški, slovenski, drugi slovanski, romunski, italijanski, nemški, madžarski, arnavtski (albanski) in drugi jezik.

Popisnica, ki je bila namenjena popisu posameznih oseb, je bila natisnjena enostransko in je prav tako imela že vnaprej določene možne odgovore. Pri vprašanih, ki so bila že v družinskem listu, so bili ponujeni enaki možni odgovori, le da je bilo treba pri tujih državljanih in osebah druge vere te podatke natančneje specificirati. Izjema je bil materni jezik, kamor se je ta prosto vpisal. Podatki, po katerih so vpraševali in ki niso bili zajeti v družinskem listu, so bili naslednji:

- **Družinski stan**, kjer so bile na izbiro možnosti samski, poročen, vdovec in ločen. V navodilih je bilo izrecno poudarjeno, da kot družinski stan štejejo le uradna razmerja, torej sodno ločen in poročen, druge oblike skupnosti se niso vpisovale.
- **»Ali je poglar družine oziroma v kakšni stopnji je nasproti poglarvarju«**.
- **Kdaj je rojen**. V obrazcu so bili že določeni prostori za ločen vpis dneva, meseca in leta rojstva.
- **Kje je rojen**. V obrazcu je bilo razdelano, da se je ločeno vpisalo kraj, občino, okraj (srez), deželo (okrožje) ter za tujce še državo.
- Poleg maternega jezika je bilo postavljeno tudi vprašanje o tem, **katere tuje jezike** oseba še govori.
- **Pismenost**: popisani je imel na izbiro ali bere in piše, samo bere ali je nepismen.
- **Glavni poklic**: vpisati je bilo treba vrsto poklica (kmetijstvo, obrt, industrija ipd.) in stopnjo v poklicu (samostojen poklic, pomočnik, uradnik, delavec ipd.). Upokojenci so morali vpisati tudi poklic pred upokojitvijo.
- **Postranski poklic oziroma zaslužek**.
- Osebe brez poklica oziroma tiste, ki s svojim poklicem niso služile (gospodinje, dijaki idr.), so morale navesti tudi **osebo, ki jih vzdržuje**.
- Označiti so morali, **ali so bili v vojni in v kateri polk** so bili kot obvezniki vpisani.

⁵¹ SI ZAL LJU/0504, t. e. 2 in t. e. 3.

- Vpisati je bilo treba, **ali ima oseba telesne ali duševne pomanjkljivosti**, na izbiro so bile možnosti: slep na obe očesi, gluhomem, slaboumen (idiot) in umobolen. Označiti so morali tudi, ali ima oseba to hibo od rojstva, ali je posledica vojne ali je do nje prišlo kako drugače.
- Ločeno so se vpisovale še **druge telesne napake**, na primer, da so bili brez udov ali drugih telesnih delov. Napisati je bilo treba, ali so poškodbe posledice vojne ali česa drugega.
- Pri zadnjem vprašanju je bilo treba vpisati, ali živijo **v kraju stalno ali začasno**, in če zadnje, v katerem kraju stalno bivajo. Za odsotne osebe je bilo treba vpisati kraj bivanja.

Ločeno so se popisovale kmetije (List za kmetijska gospodarstva), obrazec za popis domačih živali pa je bil namenjen tistim, ki niso imeli kmetijskih obratov, a so bili lastniki živali. Popisovalo se je govedo, konji, ovce, koze, prašiči, perutnina, bivoli, meži in mule, osli in čebelji panji. Zanimivo je, da popis ni vključeval skoraj nobenih podatkov o stanovanjskih razmerah, le v obrazcu za opis popisnega kroga (rajona) je bilo treba označiti, ali so na parceli hiše ali druge oblike bivalnih prostorov (barake, votline ipd.) in iz kakšnega materiala so zgrajene (opeka, beton, les idr.).

Družinska pola je bila namenjena hitremu izračunu osnovnih podatkov in je bila podlaga za sumarne preglede, ki so služili za objavo predhodnih popisnih rezultatov. Popisnice so bile namenjene podrobnejši analizi, ki je izšla kot dokončna statistika.⁵² Tako kot v habsburški monarhiji so tudi popisi v prvi Jugoslaviji dvigali politični prah. Objavo rezultatov popisa po maternem jeziku je z vetom preložil minister za zunanje zadeve, saj bi jih lahko enačili z narodnostjo. Javni podatki bi lahko vplivali na pogajanja oblikovanja državnih mej države, še bolj pa na odprta vprašanja priznavanja pravic nacionalnim manjšinam.⁵³

Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31 januara 1921 godine so izšli leta 1924 v Beogradu, dokončni rezultati pa leta 1932 v Sarajevu z naslovom *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god.* Uradni razlog za tako pozno objavo je bilo čakanje na dokončno oblikovanje mej.⁵⁴

Ljubljanska občina je decembra leta 1921 izvedla mestni popis prebivalstva, najverjetneje prav zaradi odsotnosti državnih popisnih pol in točnih podatkov. Hkrati so lahko z mestnim popisom zbrali tudi vsebine, ki so bolj ustrezale občinskim potrebam. Poleg standardnih podatkov, imena in priimka, razmerja do najemnika stanovanja, družinskega stanu, datuma in kraja rojstva, poklica ter domovinske pravice, so spraševali še po podatkih, od kdaj oseba biva v Ljubljani in od kdaj v tem stanovanju. Vprašali so tudi, ali ima hrano v stanovanju, hišo izven mesta (in kje), ali imajo podnajemniki lastno pohištvo ali v najemu ter ali se je oseba odselila (kam in kdaj).

52 SI ZAL LJU/0504, t. e. 2, Pravila in navodila za popisovanje prebivalstva in domačih živali, 9.

53 Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005): 62, 63.

54 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god.* (Sarajevo: Državna štamparija, 1932), V.

Po bivalnih okoliščinah se je spraševalo v dveh stopnjah, za celotno zgradbo (hišna pola) in za posamezno stanovanje (popis stanovanja in oseb). V zvezi z zgradbo je občino zanimalo, kdaj je bila zgrajena, ali ima prizidke, kdo je lastnik in kako je prišel do lastništva (zgradil, kupil, podedoval ipd.). Zapisati je bilo treba, ali gre le za stanovanjsko zgradbo ali tudi poslovno (in če da, za kateri obrat je namenjena), koliko nadstropij ima, ali obstajajo kletna ali podstrešna stanovanja, koliko stranišč, stanovanj, poslovnih prostorov in strank je v zgradbi. Ta vprašanja so se nahajala na prvi strani hišne pole, na notranji strani pa je bila tabela, kjer so bili naštetí najemniki posameznih stanovanjskih (poslovnih) enot, v katerem nadstropju, koliko in katere prostore ima (sobe, kuhinja, kopalnica idr.), koliko oseb tam biva in kolikšna je letna najemnina.

Kljub umanjkanju nekaterih podatkov lahko zaradi dostopnosti, namesto državnega popisa, pri longitudinalni raziskavi uporabimo mestni popis. Nekatero vsebino lahko kombiniramo tudi s statističnimi podatki iz državnega popisa, a je pri tem potrebna posebna pazljivost, saj so podatki narejeni za celo občino in na drug datum. Pri podatku o jeziku pa moramo vedeti, da primerjanje števil z avstrijskimi popisi ne pride v poštev, saj so takrat spraševali po občevalnem jeziku, v novi državi pa po maternem.

Ljubljanska občina je 31. januarja 1928 izvedla še en mestni popis prebivalstva, saj je izgubila pregled nad prebivalstvom in razmerami v mestu. Prebivalci niso več redno javljali sprememb (selitev, porok, sprememb domovinske pravice itd.) magistratu.⁵⁵ Popisu je bil priključen tudi popis stanovanj. Statistične rezultate popisa je predstavil Vladimir Leban v *Geografskem vestniku*,⁵⁶ podrobno pa popis opiše Teja Krašovec v članku o primorskih priseljencih v Ljubljani.⁵⁷ Popis je zanimiv tudi zato, ker ga je občina sproti dopolnjevala. Popisana je morala biti vsaka selitev, nova hišna številka in drugo. Te dodatne popisne pole so nato vstavili k prvotnemu popisu (podatki so se posodabljali vse do državnega popisa leta 1931). S sprotnim dopolnjevanjem in beleženjem sprememb laže sledimo spremembam v mestu, a bi morali, zaradi natančnosti podatkov, v primeru statistične obdelave in primerjave z drugimi popisi te pole odstraniti.

Naslednji državni popis so izvedli za t. i. kritični datum 31. marec 1931. Popis je bil sestavljen iz podobnih obrazcev kot prejšnji. Razlika je bila v nekaterih vprašanih in bolj odprtih možnostih pri odgovorih. V družinskem listu so spraševali po **imenu in priimku, spolu, družinskem stanu, razmerju do poglavarja, datumu in kraju rojstva, domovinski občini, veroizpovedi, narodnosti, maternemu jeziku in poklicu**. Osebe so razdelili glede na **prisotnost** (trajno prisotne, začasno prisotne in začasno odsotne).

Prepisi družinskih listov državnega popisa Ljubljane so ohranjeni v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, medtem ko lahko vprašanja iz popisnic razberemo le iz navodil za izpolnjevanje, ki so bila skupaj s pravilnikom o popisovanju objavljena v *Službenem listu*.⁵⁸ A tudi navodila ne razkrivajo vseh vprašanj, saj nekatera »niso potrebovala razlage«.

55 Teja Krašovec, »Primorski priseljenci v Ljubljani – v luči popisa prebivalstva iz leta 1928,« *Arhivi* 35, št 1 (2012): 96.

56 Vladimir Leban, »Doseljevanje v Ljubljano,« *Geografski vestnik* XVIII, št. 1-4 (1946): 60–93.

57 Krašovec, »Primorski priseljenci,« 91–104.

58 »Pravilnik za izvršenje popisa prebivalstva,« 405–10.

Iz navodil razberemo, da so spraševali:

- 2. vprašanje: po **spolu** popisane osebe;
- 3. vprašanje: po **družinskem stanu**, kjer je bilo tako kot v popisu iz leta 1921 možno vpisati le zakonsko določene oblike skupnosti;
- 4. vprašanje: ali je oseba **družinski poglavar oziroma v kakšnem odnosu** je do njega;
- 5. vprašanje: po **datumu rojstva**, kjer je bilo poudarjeno, da mora biti zapis po novem koledarju;
- 7. vprašanje: **kdaj so se preselili in od kod** (namenjeno je bilo le tistim, ki niso bili rojeni v kraju popisa);
- 8. vprašanje: ali je oseba **trajno ali začasno prisotna**. Začasno prisotni so morali navesti še, kje **stalno bivajo**;
- 9. vprašanje: po **državljanstvu**, kjer so lahko izbrali jugoslovansko ali tuje (ter morali dopisati, katero);
- 10. vprašanje: po **veroizpovedi**, kjer so lahko to prosto vpisali, ne glede na to, ali je bila priznana ali ne, zahtevano je bilo le, da se vpiše tudi, kateri cerkvi je pripadala;
- 11. vprašanje: po **narodnosti**, pri čemer je bila za domače prebivalstvo mišljena jugoslovanska, za tuje pa tista, s katero so se identificirali. Ker je bilo polje za vpis prosto, se iz družinskih listov vidi, da jih je veliko vseeno vpisalo slovensko, srbsko ali hrvaško narodnost;
- 12. vprašanje: po **maternem jeziku**, kjer je bilo dovoljeno, da ga vsak vpiše po vesti. Tako kot za narodnost je bilo napisano, da gre za svobodno izbiro in da nihče (tudi popisni organi) ne sme vršiti pritiska glede odgovorov;
- 15. vprašanje: po **glavnem poklicu**, kjer so morale osebe čim natančneje opredeliti vrsto dela in stopnjo v poklicu;
- 16. vprašanje: po **postranskem zaslužku**;
- 17. vprašanje: po **osebi, ki jih vzdržuje**. Namenjeno je bilo osebam brez poklica oziroma tistim, ki s svojim poklicem niso služili (gospodinje, dijaki idr.).

Vprašanja zgoraj so oštevilčena tako kot v navodilih za izpolnjevanje. Za manjkajoča vprašanja lahko do določene mere sklepamo na podlagi predhodnih popisov, predvsem iz leta 1921. Poleg **imena in priimka** pod številko 1 je najverjetneje manjkajoče vprašanje pod številko 6 **kraj rojstva**, pod 13 ali 14 pa **pismenost** (pismenost je bila zagotovo vključena, saj je analizirana v statistiki rezultatov popisa). Po **domovinski pravici** v popisnici niso spraševali, saj v navodilih piše, da morajo popisovalci pri izpolnjevanju družinskih listov to vprašati poglavarja družine, ker tega podatka v popisnicah ni.⁵⁹ Verjetno so spraševali tudi po hibah, a manj podrobno kot v prejšnjem popisu, ko so bili ti podatki relevantnejši zaradi bližine prve svetovne vojne. Druge podatke težje izluščimo, saj celotne analize podatkov niso nikoli izdali. Prva knjiga *Definitivni rezultati popisa stanovništva: od 31 marta 1931 godine iz leta 1937* analizira število prisotnega prebivalstva, število hiš in gospodinjestev,⁶⁰ druga prebivalstvo po

⁵⁹ Ibid., 403, § 46.

⁶⁰ *Definitivni rezultati popisa stanovništva: od 31 marta 1931 godine. Knj. 1, Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava* (Beograd: Državna štampa, 1937).

veroizpovedi,⁶¹ tretja po pismenosti in starosti,⁶² četrta po glavnem poklicu.⁶³ Izhajanje statistik je prekinila druga svetovna vojna. Med bombardiranjem Beograda je bilo uničeno gradivo s podatki o narodnosti in podatki o maternem jeziku po občinah, ohranili pa so se podatki po srezih.⁶⁴ Preostali popisni material je zaplenila nemška vojska in leta 1943 je na Dunaju izšla statistična publikacija o maternem jeziku in veroizpovedi.⁶⁵ Podrobnejšo analizo teh podatkov je po vojni izdal še Državni statistički zavod.⁶⁶

Tudi s popisom iz leta 1931 so se popisala kmetijska gospodarstva, za nekmetijske obrate pa je bil izdelan ločen popis domačih živali. Na obrazcu List za zgradbe v mestu so bile podrobneje popisane stanovanjske razmere. Poleg podatkov o lastništvu so oblasti zanimali vsi objekti pod isto hišno številko, nameni teh zgradb, število nadstropij, leto izgradnje, obstoj vodovodnega priključka, kanalizacije idr. Na drugi strani obrazca so bila popisana posamezna stanovanja. Zaradi nejasnosti navodil vprašanja niso razvidna. Razberemo lahko le, da so bila vprašanja povezana s številom in namembnostjo prostorov (sobe, kuhinje, kopalnice, predsobe, verande idr.).

Po pregledanih podatkih lahko ugotovimo, da medvojna popisa nista kaj dosti revnejša s podatki, kot so bili stari avstrijski popisi. Zbranih je bilo kar nekaj podatkov, ki jih nikoli niso v celoti statistično obdelali (ali vsaj javno objavili). Skromna je tudi njihova ohranjenost, ker se popisni material ni vračal na občine.

Digitalizacija popisov in možnost njihove uporabe

Raziskovanje demografskega razvoja v preteklosti zagotovo ovira velika količina podatkov. Več raziskovalcev zato opozarja na pomembnost timskega dela in zadostnega financiranja takšnih projektov.⁶⁷ Z nastopom tehnološke dobe se pogoji za raziskovanje dolgoročnih historičnih demografskih trendov hitro izboljšujejo, saj je na voljo vedno več historičnih mikropodatkov (*NAPP, I-CeM, EHPS-Net itd.*).⁶⁸

Digitalno transformirani historični podatki v marsičem olajšajo delo raziskovalcev, saj so že zbrani, primerni za statistične obdelave in zaradi novih tehnoloških rešitev

61 *Definitivni rezultati popisa stanovništva, Knj. 2, Prisutno stanovništvo po veroizpovedi* (Beograd: Državna štampa, 1938).

62 *Definitivni rezultati popisa stanovništva, Knj. 3, Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti* (Beograd: Državna štampa, 1938).

63 *Definitivni rezultati popisa stanovništva, Knj. 4, Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju* (Beograd: Državna štampa, 1940).

64 Borče Ilievski, »Turci u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Demografska analiza na osnovu popisa stanovništva 1921. i 1931.« *Istorija 20. veka* 36, št. 1 (2018), 37.

65 *Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931* (Wien: Selbstverlag der Publikationsstelle, 1943).

66 *Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroizpovedi i maternem jeziku po popisu od 31. III. 1931 godine – pregled po srezovima*, Državni statistički ured, serija II, sveska 3 (Beograd: Državna statistika, 1945).

67 Prim. Marta Verginella, »Fran Zwitter in demografska zgodovina,« v: *Zwitterov zbornik. Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)* (Ljubljana: Zbirka zgodovinskega časopisa 31, 2005), 33. Aleksej Kalc, »Demografija mest pred moderno statistiko, s posebnim poudarkom na 18. stoletju in vprašanju urbanega priseljevanja,« *Acta Histriae* 14, št. 2 (2006): 370, 371.

68 Andrej Pančur, »Družinske in bivanjske razmere starejših na Dolenjskem leta 1869: analiza popisov prebivalstva,« v: *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*, ur. Mojca Šorn (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017), 164, 165.

omogočajo raziskave, ki bi bile drugače nemogoče ali pa vsaj časovno prepotratne. Po drugi strani pa ti že zbrani podatki odpirajo nove metodološke probleme.⁶⁹

Največja lekcija, ki jo je znanost prejela od postmodernizma, je gotovo večja metodološka samokritičnost in večji dvom v lastno objektivnost. Z vzponom tehnologije in njenim vse večjim vplivom na znanost se vera v mogočo popolno objektivnost vrača. Znanost informacijske dobe prinaša nov val pozitivizma. Z napredkom tehnologije napreduje zmožnost zbiranja podatkov, nastajajo velike baze – *big data*, ki znanstvenikom vseh disciplin (tudi humanistike in družbenih znanosti) omogočajo raziskovanje v mnogo širšem smislu, kot je bilo mogoče kdaj prej. Zaradi vedno večje vpletenosti računalnikov, količine in možnosti strojnega zbiranja ter branja podatkov se ustvarja nov mit o njihovi objektivnosti. A tudi informacijski podatki so potrebni kritičnega pretresa. Začeti je treba že s samo tehnologijo, ki ni nastala sama, celotna infrastruktura (tako računalniki kot mikroskopi) bi lahko bila tudi drugačna, kar bi zagotovo vplivalo na izbor informacij.⁷⁰ Naslednja stopnja kritičnega pregleda so sami podatki in to, kako so bili zbrani. Že termin podatki je prepogosto izenačen z dejstvi, kar seveda ne drži. »Informacije«, ujete iz okolja, morajo biti transformirane in urejene, da se oblikujejo v podatke. To stori človek ali stroj (ki ga je naredil človek), tako da ne morejo biti ne objektivni ne nevtralni.⁷¹ Naslednja stopnja so podatkovne baze, ki zbrane podatke klasificirajo, poenotijo in poenostavijo, s čimer pride do posploševanja in odtekanja dodatnih informacij. To se načeloma rešuje z bogatimi metapodatki, a so ti pogosto pomanjkljivi (oziroma ni jasno, kaj je izpuščeno).

Zgoraj zapisano ne zavrača uporabnosti velikih podatkovnih baz. Te namreč omogočajo analize, ki bi bile brez novih tehnologij težko izvedljive. Njihova uporaba prispeva k napredku znanosti, a je problematična, če ni »transparentna«. Nevarna je njihova navidezna objektivnost. Najprej je potrebno zavedanje, da podatki niso »brezmadežni«, kar se z njihovo vedno pogostejšo uporabo v humanistiki počasi tudi spreminja.⁷² Nato je treba vedno znova kritično pretresati metodologijo, ideologijo in način zbiranja ter obdelave podatkov in se vseskozi zavedati lastne subjektivnosti analiz.

Na Inštitutu za novejšo zgodovino v sodelovanju z Zgodovinskim arhivom Ljubljana od leta 2011 poteka projekt *Popisi prebivalstva Slovenije 1830–1931*.⁷³ Sprva so bili digitalizirani vsi popisi prebivalstva, ki jih hrani arhiv, zdaj se prepisujejo. Transkripcija načeloma poteka po pravilu dobesednega prepisovanja, izjema so podatki, ki so bili že prvotno ustrezno klasificirani (spol, vera, družinski stan,

69 Jenifer Edmund, »Will Historians Ever Have Big Data?«, v: *Computational History and Data-Driven Humanities: Second IFIP WG 12.7 International Workshop, CHDDH 2016, Dublin, Ireland, May 25, 2016, Revised Selected Papers*, ur. Bojan Bozic et al. (Springer: Cham, 2016): 91–105, pridobljeno 15. 6. 2022, https://doi.org/10.1007/978-3-319-46224-0_9. Sally Wyatt, »What Are We Talking about When We Talk about Data in the Humanities?«, DARIAH 2019, pridobljeno 20. 7. 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=fmziX4IHBoc>.

70 Ibid.

71 Edmund, »Will Historians,« 94.

72 Wyatt, »What Are We Talking,«

73 »Popisi prebivalstva Slovenije – SIstory, <https://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8>.

narodnost, jezik ipd.). Pričakuje se, da bo treba popraviti ali dopolniti podatke za več kot petino oseb,⁷⁴ tako zaradi težko berljive pisave kot človeškega dejavnika.

Neurejene baze transkriptov nekaterih popisov so že na voljo uporabnikom,⁷⁵ namen pa je v prihodnosti podatke tudi klasificirati in standardizirati, da bodo primerni za statistično obdelavo. Pri statističnih analizah mora raziskovalec poznati kvantitativne in druge metode statističnih obdelav ter se hkrati zavedati pomanjkljivosti takšnih analiz. Predvsem pa mora dobro poznati obravnavane podatke. Ne glede na to, ali se bo urejanja baze lotil uporabnik ali bo to narejeno v okviru projekta, bo problem zagotovo predstavljala klasifikacija podatkov. Treba bo določiti standarde in jasno metodologijo. Poleg izbire, po katerem modelu se bo pripravila na primer poklicna struktura, bo nujno oblikovati tudi standarde za različno vpisane podatke. Kot je bilo v članku že omenjeno, so kljub navodilom in določenim možnim izbiram (jezik, vera ipd.) ljudje vpisovali različne podatke. Ti podatki so sicer zanimivi in kažejo na anomalije, ki jih statistiki niso predvideli, niso pa primerni za statistično obdelavo. Če za primer vzamemo kranjski jezik, nam podatek o tem, koliko oseb ga je navedlo, ne pove dosti. Nekateri ga zaradi upoštevanja navodil zagotovo niso. Ocenjevati njihovo število pa je nemogoče. Paziti bo treba tudi na malenkosti, na primer, da so nekateri v rubriko poklica otroka vpisovali dijak, učenec, drugi so rubriko pustili prazno, enako je pri družinskem stanu ali jeziku dojenčkov. Katere podatke upoštevati in katere ne, bo zahtevna naloga.

Zaradi odtekanja informacij ob tem procesu jih bo treba čim več zajeti v opombah in metapodatkih ter podrobno razložiti metodologijo dela. Tako kot pri zgoraj omenjeni statistični obdelavi takšni podatki izgubljajo informacije, a hkrati dajejo novo dodano vrednost. Poznati je treba sam vir, postopek prvotne transkripcije, vedeti moramo, kako deluje orodje za transkripcijo, da kot raziskovalci dobimo občutek, do kakšnih transformacij podatkov je (lahko) prišlo.

Baze podatkov nam omogočajo izdelavo drugačnih analiz, kot jih najdemo v uradnih statistikah. Pregledamo in analiziramo lahko prej neprimerjane podatke za celotno prebivalstvo ali le za določene skupine, olajšane so tudi longitudinalne študije primerov, poenostavljeno je sledenje določenemu segmentu prebivalstva ipd. Zavedati se je treba, da je poleg poznavanja statističnih metod za kompleksnejše analize potrebno tudi poznavanje računalniških statističnih programov.

Zaključek

Popisi prebivalstva v habsburški monarhiji so se izvajali na podlagi zakonov iz leta 1857 in leta 1869. Zadnji se je z manjšimi dopolnitvami uporabljal tudi kot podlaga za vse naslednje popise (1880, 1890, 1900 in 1910). V Kraljevini SHS/Jugoslaviji

74 Andrej Pančur, »Popisi prebivalstva Slovenije 1830–1931: Orodje za transkribiranje historičnih demografskih podatkov,« *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*, 29. 9. – 1. 10. 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija, pridobljeno 20. 9. 2019, <http://nl.ijs.si/jtdh16/JTDH-2016-Proceedings.pdf>.

75 Pogoj je prepis podatkov za tristo oseb enega izmed popisov.

sta bila zakona o popisih prebivalstva sprejeta leta 1920 in 1931. V vseh omenjenih zakonih so bili predvideni postopki in način popisovanja ter navodila za izpolnjevanje pol. Popisne rubrike so se vseskozi dopolnjevale, ugotovljene pomanjkljivosti so se odpravljale v naslednjih popisih. Jugoslovanska popisa sta temeljila na tradiciji popisov prebivalstva Kraljevine Srbije pred prvo svetovno vojno. Kljub temu večjih vsebinskih odstopanj ni bilo, saj so si statistiki na mednarodnih statističnih kongresih vseskozi prizadevali, da bi bili popisi prebivalstva po posameznih državah čim bolj poenoteni. Nova vprašanja so bila bolj povezana s spremenjenim svetovnim redom. Večja razlika med habsburškimi in jugoslovanskimi popisi je bila v načinu popisovanja (naznanilnice oziroma zapisnice so zamenjali družinski listi in popisnice) ter upravo-administrativni obdelavi podatkov.

Historični popisi prebivalstva so izvrsten vir za raziskovanje demografske, socialne in gospodarske zgodovine. Čeprav so izrazito administrativne narave in iz njih izvemo malo o posameznikovih predstavah o popisnih temah, nudijo mnogo različnih informacij o času in takratnem prebivalstvu. Serialnost in precej poenotena forma popisov omogočata tudi študije sprememb v daljšem časovnem obdobju. Količina podatkov je številne raziskovalce prisilila v uporabo zgolj že narejenih državnih statistik ali pa v analizo le določenih delov kraja (študije primerov). Z digitalizacijo se to spreminja, čeprav gre tudi tu za dolgotrajen postopek, ki verjetno nikoli ne bo povsem zaključen. Ne glede na to, kako so podatki iz popisov uporabljeni, je ključno poznavanje okoliščin nastanka, ki močno vplivajo na vsebino.

Ohranjenost in podrobne državne statistike popisov iz habsburške monarhije so v veliki meri vplivale na to, da so podatki popisov pogosto uporabljeni za raziskave (kot glavni vir ali le kot dodatne informacije). Obratno je pri popisih prve Jugoslavije, ki so v slovenskem zgodovinopisju in tujini manj pogosto obravnavani. Vprašanje je, koliko popisnega materiala in kaj od tega bi bilo mogoče zbrati v Arhivu Jugoslavije.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
 - SI ZAL LJU/0504 Mesto Ljubljana, statistični popisi, 1830–1942.

Literatura

- Anžič, Sonja. *Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2002.
- Anžič-Kemper, Sonja. »Priprave, potek in izvedba štetja prebivalstva leta 1857. Primer Ljubljane.« V: *Prvi moderni popis stanovništva u Istri = Il primo censimento demografico moderno in Istria = Prvi moderni popis prebivalstva v Istri*, ur. Aleksej Kalc, 45–58 (Koper = Capodistria: Histria Editiones; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2012).

- Cergol Paradiž, Ana in Irena Selišnik. »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 2 (2018): 51–84.
- Cvirn, Janez. »Vojaška konskripcija leta 1770/71.« V: *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Jezik, narodnost, meja*, ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc in Matija Godeša, 9–24. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Edmund, Jenifer. »Will Historians Ever Have Big Data?.« V: *Computational History and Data-Driven Humanities: Second IFIP WG 12.7 International Workshop, CHDDH 2016, Dublin, Ireland, May 25, 2016, Revised Selected Papers*, ur. Bojan Bozic, Gavin Mendel-Gleason, Christophe Debryne in Declan O'Sullivan, 91–105. Springer: Cham, 2016. Pridobljeno 15. 6. 2022. https://doi.org/10.1007/978-3-319-46224-0_9.
- Fischer, Jasna. »O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 23, št. 1-2 (1983): 31–45.
- Göderle, Wolfgang. »Administration, Science, and the State: The 1869 Population Census in Austria-Hungary.« *Austrian History Yearbook* 47 (2016), 61–88. Pridobljeno 15. 2. 2020. <https://doi.org/10.1017/S0067237816000072>.
- Hubbard, William H. »Städtische Haushaltstruktur um die Mitte des 19. Jahrhundert.« V: *Moderne Stadtgeschichte*, ur. Wilhelm Heinz Schröder, 198–216. Stuttgart: Klett-Cotta, 1979.
- Ilievski, Borče. »Turci u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Demografska analiza na osnovu popisa stanovništva 1921. I 1931.« *Istorija* 20. veka 36, št. 1 (2018): 35–54.
- Janjetović, Zoran. *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005.
- Kalc, Aleksej. »Demografija mest pred moderno statistiko, s posebnim poudarkom na 18. stoletju in vprašanju urbanega priseljevanja.« *Acta Histrie* 14, št. 2 (2006): 363–92.
- Krašovec, Teja. »Primorski priseljenci v Ljubljani – v luči popisa prebivalstva iz leta 1928.« *Arhivi* 35, št. 1 (2012): 91–104.
- Leban, Vladimir. »Doseljvanje v Ljubljano.« *Geografski vestnik* XVIII, št. 1-4 (1946): 60–93.
- Leeuwen, Marco H.D. van in Ineke Maas. *Hisclass; a Historical International Social Class Scheme*. Leuven: Leuven University Press, 2011.
- Pančur, Andrej. »Družinske in bivanjske razmere starejših na dolenskem leta 1869: analiza popisov prebivalstva.« V: *Starost - izzivi historičnega raziskovanja*, ur. Mojca Šorn, 163–92. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017.
- Pančur, Andrej. »Popisi prebivalstva Slovenije 1830–1931: Orodje za transkribiranje historičnih demografskih podatkov.« *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*, 29. 9. - 1. 10. 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija. Pridobljeno 20. 9. 2019. <http://nl.ijs.si/jtdh16/JTDH-2016-Proceedings.pdf>.
- Pipp, Lojze. »O zgodovini statistike, ljudskih štetij in popisov prebivalstva.« *Kronika slovenskih mest* 1, št. 3 (1934): 195–201.
- Selišnik Irena. »Status državljanstva ob nastanku nove Države SHS. Strategije izbire.« *Zgodovinski časopis* 75, št. 3-4 (2021), 476–91.
- Stergar, Rok in Tamara Scheer. »Ethnic Boxes: the Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification.« *Nationalities Papers* 46, št. 4 (2018), 575–91. <https://doi.org/10.1080/0905992.2018.1448374>.
- Studen, Andrej. »Moderni avstrijski popisi prebivalstva 1857–1910.« V: *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Jezik, narodnost, meja*, ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc in Matija Godeša, 25–36. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Studen, Andrej. »Oštevilenje hiš ob vojaški konskripciji 1770/71 kot tehnologija dodeljevanje naslovov in sredstvo socialnega discipliniranja.« V: *Marija Terezija: med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom*, ur. Miha Preinfalk in Boris Golec, 435–49. Ljubljana: ZRC SAZU, 2018.
- Studen, Andrej. »Popis prebivalstva - neizmerno velik zaklad Zgodovinskega arhiva Ljubljana.« *Arhivi* 22 (1999): 187–90.

- Studen, Andrej. *Pednarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1993.
- Studen, Andrej. *Stanovati v Ljubljani*. Ljubljana: Studia humanitatis, ŠKUC, 1995.
- Sturman, Roberto (Robi). »Matična služba in občinski popisi prebivalstva v Trstu (1859–1875).« *Kronika* 67, št. 3 (2019): 497–512.
- Teibenbacher, Peter, Diether Kramer in Wolfgang Göderle. »An Inventory of Austrian Census Materials, 1857–1910. Final Report.« *Mosaic Working Paper wp2012-007*, December 2012. Pridobljeno 28. 1. 2019. <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/sites/default/files/downloads/publications/mosaicWP/MOSAIC-WP-2012-007.pdf>.
- Valenčič, Vlado. »Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880.« *Zgodovinski časopis* 34, št. 3-4 (1974): 287–319.
- Verginella, Marta. »Fran Zwitter in demografska zgodovina.« V: *Zwittrov zbornik. Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, 27–34. Ljubljana: Zbirka zgodovinskega časopisa 31, 2005.
- Wyatt, Sally. »What Are We Talking about When We Talk about Data in the Humanities?.« DARIAH, 2019. Pridobljeno 20. 7. 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=fmziX4IHBoC>.
- Zwitter, Fran. *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1936.

Tiskani viri

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god.* Sarajevo: Državna štamparija, 1932.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva, Knj. 2. Prisutno stanovništvo po veroispovesti.* Beograd: Državna štampa, 1938.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva, Knj. 3. Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti.* Beograd: Državna štampa, 1938.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva, Knj. 4. Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju.* Beograd: Državna štampa, 1940.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva: od 31. marta 1931. godine. Knj. 1. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava.* Beograd: Državna štampa, 1937.
- *Deželni vladni list za kranjsko vojvodino. Pervi razdélk. Dél. IX. Tešaj 1857. 27. 5. 1857.*
- *Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichen Angaben der Zählung von 1931.* Wien: Selbstverlag der Publikationsstelle, 1943.
- *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine* 2, 21. kos, 26. 3. 1931.
- *Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku po popisu od 31. III. 1931. godine – pregled po srezovima.* Državni statistički ured, serija II, sveska 3. Beograd: Državna statistika, 1945.
- *Uradni list deželne vlade za Slovenijo* 2, št. 122, 23. 10. 1920.

Neja Blaj Hribar

**POPULATION CENSUSES 1857 – 1931:
PRESENTATION OF THE SOURCE, DATA, AND ANALYSIS**

SUMMARY

The article meticulously explores population censuses as a source, presenting how they were created and how they can be used. Based on the censuses carried out in Ljubljana, it describes the historical state population censuses from the time of the Habsburg Monarchy and the Kingdom of SHS/Yugoslavia. The article first outlines the legislation and the census method and then presents the data collected for each census. It is noticeable that censuses were amended and improved throughout history in the Habsburg Monarchy. Under the new state system, the process changed, as they were now based on the tradition of censuses in the Kingdom of Serbia. This was particularly noticeable in the manner in which the information about people was collected, as a distinction was now made between the forms for families and individual household members. The census headings were also different, but more in terms of how they were worded than regarding their content. Moreover, the new census headings resulted from the altered global circumstances after World War I rather than anything else, as the various international statistical congresses would increasingly seek to make censuses as uniform as possible across countries.

The article refers to research that has already been carried out based on censuses while at the same time describing the various ways in which censuses can be used as a resource. It is evident that the Austrian censuses have been much more frequently used for research than the Yugoslav ones. This is mainly due to the poor preservation of the latter and their less detailed statistical analyses by the State.

The second part of the article is dedicated to the modern digital transformation of censuses and their applications, based on the example of the project *Popisi prebivalstva Slovenije 1830–1931* (Censuses of the Population of Slovenia 1830–1931), carried out at the Institute of Contemporary History in cooperation with the Historical Archives Ljubljana. It focuses mainly on the design and use of databases and the issues involved in their processing and analysis.